

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ АНТИЦИПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЇЇ ПОВЕДІНКИ

В статті розкрито соціально-психологічні складові життєвої антиципації особистості та особливості прогнозування її поведінки. Показано, що антиципація має загальне значення для регуляції будь-яких різновидів людської активності та має цілий ряд закономірностей, інваріантних відносно конкретного змісту активності особистості, її копінг-поведінки. До важливих особистісних ресурсів автор відносить: адекватну «Я-концепцію», позитивну самооцінку, низький рівень нейротизму, високу нервово-психічну стійкість, інтернальний локус контролю, оптимістичний світогляд, емпатійний потенціал, афіліативну тенденцію та ін. Саме завдяки власному інтелекту, когнітивним здібностям виробляється здатність поєднати свої прогностичні та поведінкові стратегії заради успішної життєдіяльності.

Ключові слова: особистість, антиципація, поведінка, копінг-поведінка, прогнозування поведінки.

The article reveals the socio-psychological components of the life expectancy of the individual and the features of predicting her behaviour. It is shown that anticipation is of general importance for the regulation of any kind of human activity and a number of patterns that are invariant with respect to the specific content of personality activity, its coping behaviour. It has been established that, when included in a specific type of human activity, anticipation, along with general psychological regularities, also acquires many specific features. Moreover, because of the diversity and significant dissimilarity of individual types of human activity, the specific gravity of these specific regularities in the functioning of anticipation can be so diverse that they are singled out as a subject for special research, in particular in the direction of special psychological theories of anticipation (communicative, business and etc). It was found out that the main resource of the person's life anticipation and coping behaviour is the ability to predict events, the ability to reflect their emotional states, the ability to take initiative, quickly respond to the problems that arise. These qualities allow you to regulate behaviour and attitude to life problems, effectively overcome difficulties or reduce their significance. It is thanks to their own intelligence, cognitive abilities, that they develop the ability to combine their prognostic and behavioural strategies for the sake of successful life activity.

Keywords: personality, anticipation, behaviour, coping behaviour, behaviour prediction.

Постановка проблеми. Знання психіки, природи психічних явищ та їхніх закономірностей має винятково важливе значення в житті та діяльності людини для керування психічним розвитком і діяльністю особистості, зокрема для прогнозування її поведінки, здатності до антиципації. Кожний психічний акт, кожний вчинок є результатом дії об'єктивного опосередкованого суб'єктивним, індивідуальністю людини. Відповідність суспільно регламентованої поведінки і діяльності внутрішній структурі особистості, її інтересам, ціннісним орієнтаціям, особливостям темпераменту досягається в ході соціальної адаптації. Поведінкові можливості людини базуються на поведінкових установках та очікуваннях. К. Левін [3; 10], дослідження якого ґрунтувалися на розумінні поведінки як функції особистості й ситуації, на підставі аналізу індивідуальних особливостей стратегій адаптації до зміни ситуації,

визнав важливість соціального контексту як потужного стимулятора або засобу обмеження поведінки. Існує ряд даних, який прямо показує вплив різного емоційного стану на прогнозування поведінки в імовірнісних ситуаціях, зниження емоційного напруження часто призводить до стратегії імовірнісної байдужості, а його підвищення – до домінування стратегії максимізації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає І. Батраченко, перша тенденція розвитку поняття антиципації полягає в розширенні його обсягу і змісту. Так, у руслі психології свідомості до поняття антиципації включали тільки усвідомлювані її форми. Пізніше почали розглядати і неусвідомлювані форми передбачення. Довгий час когнітивні аспекти антиципації (що вивчалися в рамках психології свідомості, Вюрцбургської школи мислення, когнітивної психології) та її регулятивні ефекти (частково антициповані реакції в необіхевіоризми, умовні рефлекси і т. п.) розглядалися окремо, поза її єдністю і зв'язком одне з одним. По суті, лише в роботах Б. Ломова та Є. Суркова антиципація почала вперше розглядатися як єдине когнітивно-регулятивне утворення. Далі, якщо антиципація спочатку розглядалася тільки в проявах мислення і уяви, то пізніше вона була включена до контексту інших психічних процесів (сприйняття, сенсомоторні реакції). Інша тенденція полягає в переході від розгляду антиципації як явища, вивчення якого є потрібним для розв'язання окремих питань, до уявлення про антиципацію як універсальний компонент будь-якої активності, вивчення якого необхідне для розв'язання проблем загальнопсихологічного порядку. Тому антиципація у своїх різноманітних формах має універсальне значення для будь-яких різновидів людської діяльності. Оскільки антиципація має загальне значення для регуляції будь-яких різновидів людської активності, то вона повинна мати, зокрема, і цілий ряд закономірностей, інваріантних відносно конкретного змісту активності суб'єкта. Але, з іншого боку, включаючися в конкретний різновид людської активності, антиципація, поряд з загальнопсихологічними закономірностями, набуває і багато специфічних особливостей. Причому через надзвичайне розмаїття, і суттєві несхожості й окремих видів людської активності, питома вага цих специфічних закономірностей у функціонуванні антиципації може бути настільки великою, що є підстави виділяти їх як предмет спеціального дослідження. Тому можна припустити, що подальший розвиток досліджень проблеми антиципації буде йти, з одного боку, в напрямі формування загальнопсихологічної теорії антиципації, а з іншого – в напрямі спеціально-психологічних теорій антиципації (комунікативної, педагогічної, ділової тощо) [1]. Безпосереднє значення до теми нашого дослідження має одне з останніх досліджень прогностичної компетентності у зв'язку з особистісними властивостями, виконане Н. Ничипоренко. У ньому доводиться, що взаємозв'язки прогностичної компетентності з властивостями особистості, що забезпечують успішність адаптації (врівноваженість, товариськість) є прямими, а з властивостями особистості, що зумовлюють нестабільність психічної сфери (невротичність, депресивність, реактивна агресивність, емоційна лабільність) – зворотними. З чого випливає, що прогностична неком-

петентність вказує на можливі порушення в системі психічної адаптації особистості [6].

Мета статті – розкрити соціально-психологічні складові антиципації особистості та прогнозування її поведінки.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Теорія опанування особистістю складними життєвими ситуаціями (копінгу) виникла в психології у другій половині ХХ століття. Термін був запроваджений американським психологом А. Маслоу. Під копінгом розуміють когнітивні та поведінкові спроби впоратися зі специфічними зовнішніми або внутрішніми вимогами, що постійно змінюються, та оцінюються як напруження або перевищують можливості людини впоратися з ними [4; 11].

Копінг-поведінка – форма поведінки, що визначає готовність індивіда вирішувати життєві проблеми. Ця поведінка, спрямована на пристосування до обставин і передбачає наявність сформованого уміння використовувати певні засоби для подолання негативного емоційного стану. При виборі активних дій підвищується ймовірність усунення дії стресорів на особистість. Особливості цього уміння пов'язані з Я-концепцією, локусом контролю, емпатією, умовами середовища. За визначенням А. Маслоу, копінг-поведінка протиставляється експресивній поведінці. Виділяються наступні способи опанувальної поведінки: рішення проблем, пошук соціальної підтримки, уникання [4; 11].

Поведінка, що допомагає боротьбі зі стресом реалізується за допомогою застосування різних копінг-стратегій на основі ресурсів особистості і середовища. Одним з найважливіших ресурсів середовища є соціальна підтримка. До особистісних ресурсів відносяться адекватна Я-концепція, позитивна самооцінка, низький рівень нейротизму, висока нервово-психічна стійкість, інтернальний локус контролю, оптимістичний світогляд, емпатичний потенціал, афіліативна тенденція й інші психологічні конструкти. А. Орехов, вивчаючи поведінку людей у складних життєвих ситуаціях, умовно ділить їх на дві категорії: особи, які мобілізуються й які демобілізуються. Ті, які мобілізуються починають діяти у важких життєвих ситуаціях істотно більш енергійно, ініціативно, активно. Ті, які демобілізуються, навпаки, зменшують активність, їхня діяльність сповільнюється, а іноді навіть стопориться. На думку Д. Амірхана, вибір індивідумом протягом всього життя певних стратегій подолання є досить стабільною характеристикою і мало залежить від типу стресора. Ці стратегії він позначив як базисні стратегії поведінки людини й об'єднав їх в три групи: рішення проблеми (адаптивна); пошук соціальної підтримки (адаптивна); ухиляння від проблеми (неадаптивна).

Інтелектуальний спосіб подолання проблемної ситуації полягає в міркуванні. Людина синтезує інформацію про подію, аналізує подію і проблему з різних сторін і намагається знайти нові підходи до проблеми. Він має у своєму розпорядженні події в строгому порядку і розмірковує, що ще можна зробити, що можна відставити убік та що важливо саме тепер.

Емоційний спосіб подолання проблемної ситуації полягає у прояві емоційних почуттів, наприклад, у плачі або сміхові, а також в оповіданні про пе-

режиті почуття іншими людьми. Людина демонструє свої почуття і розповідає про них, він також може використовувати й інші невербальні засоби, такі як малювання, музику або танець.

Соціально спрямований тип подолання проблемної ситуації, коли людина шукає підтримки у певної групи людей, або шляхом простого участі в ній, або шляхом виконання будь-якої ролі. Він може стати організатором чого-небудь. Соціально спрямований тип приймає підтримку і сам надає підтримку іншим людям.

Творчо спрямований тип подолання проблемної ситуації – людина використовує свою уяву для того, щоб уникнути спогадів про те, що трапилося, або знайти вихід з проблеми. Він намагається частіше думати про позитивні речі, інтерпретувати свої сни, довіряти інтуїції і уявляти картини, що підтримують його в подоланні проблеми.

Духовно спрямований тип подолання проблемної ситуації визначається у тому випадку, коли люди духовно спрямованого типу знаходять сенс життя, наприклад, у релігії, соціальній відповідальності, системі цінностей чи ідеології.

Фізіологічно спрямований тип подолання проблемної ситуації визначається у тому випадку, коли людина даного типу діє фізично, намагається розслабитися, багато їсть і спить. Для таких людей також дуже важливо перебування або рух на свіжому повітрі.

Індивідуально-типологічні особливості, що впливають на вибір стратегій поведінки, являють собою одну зі складових копінг-ресурсів, розробка й систематизація яких представлена в дослідженнях Д. Амірхана, Р. Лазаруса та С. Фолкмана [2; 9]. Копінг-ресурси, відповідно до визначення цих авторів, розділяються на особистісні й середовищні. При цьому особистісні містять у собі як фізичні (здоров'я, витривалість і т. д.), так і психологічні (переконання, мораль, самооцінка, особистісний контроль, сприйняття соціальної підтримки, локус-контроль, емпатія, афіліція і т. ін.) складові. В свою чергу середовищні ресурси представлені соціальними (індивідуальна соціальна мережа, що соціально підтримують системи та ін.) і матеріальними (гроші, устаткування й т. д.) параметрами.

Сучасні дослідження В. Моросанової [5] спрямовані на вивчення індивідуального стилю саморегуляції мимовільної активності людини. Феномен стилю саморегуляції проявляється в тому, яким чином людина планує та програмує досягнення життєвих цілей, враховує значущі зовнішні та внутрішні умови, оцінює результати та коригує власну активність для досягнення суб'єктивно прийнятних результатів. До регуляторів поведінки відносяться регуляторно-особистісні якості особистості, а саме, надійність, гнучкість, самостійність та ін.

Залежно від обраної точки відліку, автори по-різному визначають мету вивчення поведінки. Це і аналіз проблем адаптації індивіда в навколишньому соціумі, і проблеми духовного самовизначення, що дозволяє зробити вибір з урахуванням особистісного потенціалу. На думку провідного фахівця в області вивчення способів опанування Р. Лазаруса, незважаючи на значну індивідуаль-

ну різноманітність поведінки в стресі, існує два глобальні типи стиля реагування [2; 9].

Проблемно-орієнтований стиль поведінки, спрямований на раціональний аналіз проблеми, пов'язаний із створенням і виконанням плану вирішення важкої ситуації. Він виявляється в таких формах поведінки, як самостійний аналіз того що трапилося, звернення по допомогу до інших, пошук додаткової інформації.

Суб'єктно-орієнтований стиль поведінки є наслідком емоційного реагування на ситуацію, що не супроводжується конкретними діями, і виявляється у вигляді прагнення не думати про проблему взагалі, немає спроб залучення інших у свої переживання, виникає бажання забутись уві сні, розчинити свої знегоди в алкоголі або компенсувати негативні емоції їжею. Ці форми поведінки характеризуються наївною, інфантильною оцінкою.

У сучасних психологічних дослідженнях поняття подолання або копінг (coping behaviour) охоплює широкий спектр активності людини, починаючи від неусвідомлених психологічних захистів і завершуючи цілеспрямованими способами подолання проблемних ситуацій. Аналізуючи різні способи вирішення проблем, психологи і психотерапевти використовують різні поняття «захист», «подолання», стан напруги та редукцію стресу. Відомо, що ранні дослідження копінгу здійснювалися в межах вивчення захисних механізмів. Дотепер в літературі з копінгу та психологічного захисту деякі дослідники продовжують використовувати термін «копінг» у значенні психологічних захистів.

Т. Яценко [7; 8] вважає, що предметне буття людини іманентно властиве свідомості. Інваріантні форми поведінки людини зумовлюються певною схильністю до типової активності на основі диспозицій, установок та тенденцій. Нею були сформовані засади психодинамічної теорії, що базується на припущенні про наявність внутрішньої активності психічного. Т. Яценко чітко вказує на те, що глибинно-психологічне пізнання змінює не реалії, а їхню значущість для особистості через розширення знань про свій внутрішній світ, про інфантильний характер детермінант особистісних проблем.

У працях Т. Яценко «психологічний захист» розуміється як «фільтр» свідомості. У такому разі «витіснення» зі сфери свідомого у сферу несвідомого дає змогу заповнити «порожнечі», які виникли між сенсами, що суперечать уявленню особистості про себе. Зміст феномену психологічного захисту полягає в тому, що він є захистом особистості від усвідомлення неприємних висновків, тобто неприємні висновки витісняють у підсвідоме [7; 8].

Особистісні та соціальні копінг-ресурси стали предметом дослідження багатьох провідних психологів. Так, S. Folkman підрозділяє їх на особистісні (ресурси когнітивної сфери; Я-концепцію; інтернальний локус контролю; афіліацію; ціннісну мотиваційну структуру особистості та ін.), і середовищні копінг-ресурси, представлені системою соціальної підтримки (оточення, в якому живе людина) і соціально підтримуючим процесом (уміння знаходити, приймати і надавати соціальну підтримку). А. Hammer і M. Zeinder під копінг-ресурсами розуміють сфери або характеристики, властивості людини, які допомагають

впоратися з важкою ситуацією. До них відносять сфери пізнання і уявлень, почуттів, стосунків з людьми, духовності і фізичного буття [12].

Зауважимо, що у психології копінг-поведінки все більшої значущості набуває проблема вивчення ресурсів, які дозволяють особистості цілеспрямовано опанувувати, діяти, випереджати (прогнозувати) життєві ситуації, події та результати власних вчинків. У вивченні копінг-поведінки (опанувальної поведінки) пріоритет у дослідженні ресурсів належить зарубіжним авторам. Автор теорії збереження ресурсів S. Hobfoll стверджував, що люди постійно намагаються зберегти, захистити та поповнити копінг-ресурси. В моделі ресурсів P. Wong особливе значення надається проактивним процесам подолання стресів, коли людина не тільки постійно розвиває власні ресурси та розумно уникає ризиків, але й прогнозує власну діяльність, тим самим знижуючи ймовірність стресу.

Висновки. Визначено соціально-психологічні складові життєвої антиципації особистості та особливості прогнозування її поведінки. Показано, що антиципація має загальне значення для регуляції будь-яких різновидів людської активності та має цілий ряд закономірностей, інваріантних відносно конкретного змісту активності особистості, її копінг-поведінки. Встановлено, що включаючись в конкретний різновид людської активності, антиципація, поряд із загальнопсихологічними закономірностями, набуває і багато специфічних особливостей. При цьому, через надзвичайне розмаїття і суттєві несхожості окремих видів людської активності, питома вага цих специфічних закономірностей у функціонуванні антиципації може бути настільки великою, що їх виділяють як предмет спеціального дослідження, зокрема в напрямі спеціально-психологічних теорій антиципації (комунікативної, ділової тощо). З'ясовано, що головним ресурсом життєвої антиципації особистості та її копінг-поведінки, є здатність прогнозувати події, здатність до рефлексії своїх емоційних станів, вміння брати ініціативу, швидко реагувати на проблеми, що виникають. Ці якості дозволяють регулювати поведінку та ставлення до проблем у житті, ефективно долати труднощі чи знижувати їхню значущість. Саме завдяки власному інтелекту, когнітивним здібностям виробляється здатність поєднати свої прогностичні та поведінкові стратегії заради успішної життєдіяльності.

1. Батраченко І. Г. Основні тенденції еволюції поняття «антиципація» у психології. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2009. № 9/1. Вип. 15. С. 31–37.
2. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования. *Эмоциональный стресс – физиологические и психологические реакции*. Ленинград : ЛГУ, 1970. С. 178–209.
3. Левин К. Конструктивное представление ситуации. *Психология социальных ситуаций*. Санкт-Петербург, 2001. С. 36.
4. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург : Питер, 1997. 430 с.
5. Моросанова В. И., Коноз Е. М. Стилевая саморегуляция поведения человека. *Вопросы психологии*. 2000. № 2. С. 118–127.

6. Ничипоренко Н. П., Менделевич В. Д. Феномен антиципационных способностей как предмет психологического исследования. *Психологический журнал*. 2006. Т. 27. № 5. С. 50–59.
7. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 264 с.
8. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : Активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.
9. Lazarus R. S., Folkman S. Stress appraisal and coping. New York : Springer, 1984. P. 22–46.
10. Lewin K. Analysis of the concepts whole, differentiation and unity. *University of Iowa studies in child welfare*. 1941. Vol. 18. P. 226–261.
11. Maslow A. H. Motivation and Personality. New York, 1954. 206 p.
12. Zeidner M., Hammer A. Life events and coping resources as predictors of stress symptoms in adolescents. *Pers. Individ. Diff.* 1990. V. 11. № 7. P. 693–703.

УДК 159.922.1

doi: 10.15330/psp.22.55–62

Надія Куравська

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА СЕКСИЗМУ

Стаття присвячена проблемі взаємозв'язку гендерних стереотипів і гендерної дискримінації. Розкривається зміст понять «гендерна дискримінація» та «сексизм», висвітлюються прояви дискримінуючих гендерних стереотипів в українській усній народній творчості. Робляться висновки про те, що гендерні стереотипи відображають становище домінування чоловіків та становище залежності жінок і що деякі українські прислів'я та приказки заохочують гендерне насильство.

Ключові слова: дискримінація, гендерна дискримінація, сексизм, гендерні стереотипи, гендерне домінування, гендерне насильство.

The article deals with the problem of the interconnection of gender stereotypes and gender discrimination. The content of the concepts of «gender discrimination» and «sexism» is determined, and the manifestations of discriminating gender stereotypes in Ukrainian oral folk art are discovered. The author draws conclusions that gender stereotypes represent position of prevailing of men and position of dependence of women; and that some Ukrainian proverbs and saying encourage gender violence.

Keywords: discrimination, gender discrimination, sexism, gender stereotypes, gender prevailing, gender violence.

Постановка проблеми. З прадавніх часів в українській культурі, на відміну від інших культур, утверджувалось особливе шанобливе ставлення до жінки як до берегині роду. Її оспівували в піснях, звеличували у віршах, закріплюючи тим самим на поведінковому рівні установки пошани, а подекуди й поклоніння, щодо жінки-матері. Пізніше ідеологія Радянського Союзу приклала чималих зусиль, щоб знищити цей образ. Знеособлюючи людей, насаджуючи ідею рівності та тотально контролюючи всіх, ця ідеологія здійснила у масовій свідомості штучну підміну духовних цінностей та орієнтирів на ідею «комуністичного раю». Жінки і чоловіки в той час, за винятком правлячої верхівки, дійс-